

A fordításra vonatkozó nézetek szerepe a fordítási teljesítményben

Lesznyák Márta

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

E-mail: lesznyakm@t-online.hu

<https://orcid.org/0000-0002-9354-0633>

Sermann Eszter

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

E-mail: eszter.sermann.lingo@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8753-5312>

Bakti Mária

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

E-mail: bakti.maria@szte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-4304-6805>

Kivonat: A jelen tanulmányban részletezett kutatásunk célja a PACTE-csoport által összeállított, a fordításra vonatkozó deklaratív tudást mérő kérdőív adaptálása és kipróbálása. A próbamérés során fordító és tolmács mesterszakos hallgatók eredményeit vetettük össze nyelvszakos és nyelvtanárszakos hallgatók eredményeivel, majd a kiértékelést követően elvégeztük a kérdőív finomhangolását, és újra kipróbáltuk a kis mértékben módosított mérőeszközt. Az eredmények alacsony megbízhatóságot jeleztek, valamint világossá vált, hogy a kérdőív nem differenciált megfelelő módon a vizsgált csoportok között. Harmadik lépésben radikális változtatásokat hajtottunk végre a kérdőíven, melynek elnevezését is megváltoztattuk. Ezt követően az új kérdőív segítségével nagymintás mérés keretein belül összehasonlítottuk különböző fordítói háttérrel rendelkező csoportok fordításra vonatkozó nézeteit. Az eredmények alapján világosan elkülönülnek egymástól a laikusok és a fordítói szakma képviselői. A kérdőív következő alkalmazása során azt vizsgáltuk, hogy a fordításról való gondolkodás milyen összefüggést mutat a fordítási teljesítménnyel. Az eredmények a fordításra vonatkozó nézetek és a teljesítmény korrelációjára utalnak humán fordítás esetén.

Kulcsszavak: humán fordítás, utószerkesztés, fordítói kompetencia, a fordításra vonatkozó nézetek, fordítási teljesítmény

1. Bevezetés

A Szegei Tudományegyetem Fordítói és Utószerkesztői Kompetencia Kutatóközpontja tágabb kutatási programjának célja a fordítói kompetencia elemeinek feltérképezése a humán fordításban, illetve a gépi fordítás utószerkesztésében. Kutatócsoportunk azt vizsgálja, milyen összefüggést mutat az idegennyelv-tudás (angol), az anyanyelv ismerete (magyar), a szöveg tartalmához kapcsolódó szakmai háttérismeretek (kétnyelvűség, szerzői jog), a fordításra vonatkozó deklaratív tudás, a forrásnyelvi szöveg tartalma és típusa, a fordítói tapasztalat, a munkamódszer (humán fordítás vagy utószerkesztés) a célnyelvi szöveg minőségével. Az adatfelvételt 2020 szeptembere óta első- és másodéves fordító és tolmács mesterképzésben részt vevő hallgatókkal folyamatosan végezzük, egy csoporttal longitudinális vizsgálatra is sor került (18 fő, 2020 szeptemberében és 2022 májusában), mind eddig összesen 99 hallgatót vontunk be a kutatásunkba. Az eddig felvett adatok között az alábbiak szerepelnek: 1) angol nyelvtudást mérő tesztek (*Cambridge Proficiency Examination*), amelyek közül az angolról magyarra fordítás során releváns feladattípusokat jelöltük ki; 2) a szakmai háttérismereteket (szerzői jogi és kétnyelvűség) mérő kérdőív; 3) néhány csoport esetében a fordítás, illetve utószerkesztés folyamatáról az OBS szoftver segítségével képernyőfelvételt készítettünk, és a Translog-II szoftverrel kísértük végig; 4) az MQM (*Multidimensional Quality Metrics*) hibakategóriáit a kutatásunkhoz adaptáltuk, a célnyelvi szövegeket három független értékelő értékelt; 5) a fordítást, illetve utószerkesztést követően a hallgatók utókérdőívet töltöttek ki, amely a feladat során tapasztalt nehézségekre, fordítási problémákra és egyéb tapasztalatokra vonatkozóan tartalmazott kérdéseket (Lesznyák, Bakti és Sermann 2022); 6) a jelen tanulmány megírásának idején az anyanyelvi kompetenciát mérő teszt kifejlesztés alatt áll; 7) a fordításra vonatkozó deklaratív tudás méréséhez pedig a PACTE-kérdőív átdolgozott változatát használtuk fel. A jelen tanulmányban a PACTE-kutatócsoport által kidolgozott kérdőív kipróbálásának, átdolgozásának, a kutatási céljainkra való adaptálásának, majd a véglegesnek tekintett kérdőív kialakításának folyamatát részletezzük.

2. Elméleti háttér

2.1. A fordítói kompetenciáról alkotott modellek

A fordítói kompetencia kutatása több évtizedes múltra tekint vissza, számos intézmény és kutatócsoport megalkotta a saját kompetenciamodelljét, ide sorolható például az EMT-modell, a TransCert projekt, a CIUTI és az eTransfair (a fordítói kompetencia-modellekről magyarul lásd részletesebben Eszenyi 2015, Fischer 2017, Kóbor 2017, Lesznyák 2007, Lesznyák 2008, Szabó 2018). Krajcsó (2018) egyes modellek összevetésével hat fő kompetenciaterületet különít el: a fordítói és a for-

dítási műveletek végrehajtásához kapcsolódó kompetencia, anyanyelvi és idegenyelvi kompetencia, interkulturális kompetencia, technológiai kompetencia, valamint szakterületi kompetencia.

A fordítói kompetencia területén széles körű kutatásokat végzett a barcelonai központú PACTE-kutatócsoport (2003). A PACTE a fordítói kompetenciát a fordításhoz szükséges deklaratív és procedurális tudás implicit rendszereként (PACTE 2008: 106) határozza meg, a fordítói kompetencia részeként pedig öt alkompetencia-területet különböztet meg: kétnyelvű alkompetencia, nyelven kívüli alkompetencia, a fordításra vonatkozó deklaratív tudás, az instrumentális, valamint a stratégiai alkompetencia (PACTE 2008: 106). A kutatócsoport által kidolgozott modell hatodik eleme a pszicho-fiziológiai alkompetencia, amelynek körébe kognitív komponensek, attitűdök és képességek tartoznak. Kognitív komponens – egyebek mellett – a memória, az észlelés és a figyelem, az attitűdökhöz kapcsolódó szempontok sorába többek között az intellektuális kíváncsiság, a kitartás, a motiváció és a saját képességek felmérése, míg a képességek sorába a kreativitás és a logikus gondolkodás illeszkedik.

A fordítói kompetencia kutatása mellett a PACTE-csoport a fordítói kompetencia elsajátításának területén is jelentős kutatásokat végzett (*Acquisition of Translation Competence, ATC*). A kutatócsoport a fordítói kompetencia elsajátítására dinamikus, spirális folyamatként tekint, ami a kezdő fordítói tudástól (a fordítói kompetencia korai szakasza) a tapasztalt fordítói tudásig (fordítói kompetencia) terjed (PACTE 2014: 92–93). A fordítói kompetencia elsajátításának során a kezdő fordító beépíti, fejleszti és folyamatosan átstrukturálja a deklaratív és a procedurális tudáselemeket. A folyamatban kulcsfontosságú szerepet játszik a procedurális tudás és a stratégiai alkompetencia fejlesztése. A PACTE által kidolgozott ATC-modellben az alkompetenciák összefüggő rendszert alkotnak, de nem törvényszerű, hogy az alkompetenciák mindegyike egyszerre fejlődik, az elemek inkább hierarchikus láncolatot alkotnak.

A PACTE-csoport mellett más kutatók is megkísérelték a fordítói kompetencia elsajátításának modellezését, többek között Göpferich és társai (2011), akik a PACTE-modell helyett új paradigmát javasolnak. Meglátásuk szerint a PACTE-modell figyelmen kívül hagyja a fordítói rutin kialakulásának folyamatát, ami pedig fontos szerepet játszik a fordítói kompetencia elsajátításának értelmezésében. Göpferich és társai szerint a tudáselemek felhalmozódása és újraszerveződése a tanulási kompetencia segítségével, specifikus tanulási stratégiákon keresztül valósul meg (Göpferich et al. 2011). A TransComp névvel ellátott longitudinális projektjük eredményeképpen arra a következtetésre jutottak, hogy a professzionális fordítók kevesebb hibát vétének, kevesebb problémába ütköznek, gyorsabb tempóban fordítanak, és hatékonyabbak a stratégiák kialakításában is, mint a fordítóképzős hallgatók. Ezenfelül a profi fordítók kreatívabbak, és a fordítási folyamat számukra kevesebb kognitív erőfeszítést igényel (Göpferich et al. 2011: 77). Bár kutatási eredményeik szorosan kapcsolódnak a fordításra vonatkozó deklaratív tudáshoz,

a TransComp kutatócsoportnak sem a fordítói kompetenciáról, sem pedig a fordítói kompetencia elsajátításáról alkotott modelljében nem jelenik meg explicit módon a deklaratív tudás.

2.2. A fordításra vonatkozó deklaratív tudás mérése

Minden szakmára igaz, hogy a laikusok és a szakértők más nézetrendszerrel rendelkeznek a szakmai tevékenység mibenlétéről és bizonyos aspektusairól. Az is belátható, hogy az ilyen nézetrendszer vagy metatudás befolyásolja a munkavégzés módját és sikerét. Éppen ezért mibenléte és vizsgálata régóta foglalkoztatja a fordítói kompetenciával és a fordítói kompetencia elsajátításával foglalkozó kutatókat.

A fordításra vonatkozó metatudás a PACTE-modellben öt alkompetencia egyikeként jelenik meg, melyet a kutatók a fordításról és a fordítói szakmáról szóló implicit és explicit deklaratív tudásként írnak le (PACTE 2008: 106). A PACTE a deklaratív tudást tágan értelmezi, nem szűkíti le a fordítástechnikai ismeretek szintjére, hanem ide sorolja a fordítás folyamatának ismeretét (fordítási egységek, folyamatok, a fordítás módjai és folyamatai, a fordítási problémák típusai) és a professzionális fordítás gyakorlatának ismeretét is (a fordítói piac ismerete, a fordítási utasítás típusai, a célnyelvi felhasználók szempontjai stb.), ugyanakkor olyan tényezők is szerepet játszanak benne, mint a fordítói szervezetek, az árázás, valamint az adózási ismeretek.

A PACTE-csoport kutatásának célja annak megfigyelése volt, hogyan változnak a fordítóképzős hallgatóknak a fordításról alkotott nézetei a fordító kompetencia elsajátításával párhuzamosan. A fordításra vonatkozó deklaratív tudás méréséhez kérdőívet készítettek (PACTE 2008, 2011, 2014), amelyben a fordításról való gondolkodás kétféle paradigmája (dinamikus és statikus) mentén az alábbi hét faktor szerint fogalmaztak meg állításokat: a fordítás fogalma, a fordítás egységei, fordítási problémák, a fordítási folyamat fázisai, a fordítás során alkalmazott módszerek, eljárások, a fordítási utasítás szerepe, a célnyelvi olvasó szerepe. A kutatócsoport a kérdőívhez 36 állítást dolgozott ki, a válaszokat pedig 4 pontos Likert-skála mentén adták meg: egyáltalán nem értek egyet, nem értek egyet, egyetértek, teljesen egyetértek. A PACTE az első méréseket követően azt állapította meg, hogy sem a mérőeszköz, sem maga az elemzés nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy differenciáljon a kísérleti csoportok között. Ennek megfelelően az eredeti 36 állítást 27-re csökkentették, majd végül csupán 10 állítást (5 dinamikus és 5 statikus) használtak fel az elemzéshez.

A PACTE-csoport nemcsak fordítóképzős hallgatók és professzionális fordítók vélekedéseit tanulmányozta, hanem nyelvtanárokat is bevont a kutatásba. Az adataik azt mutatják, hogy a fordítók vélekedései a dinamikus dimenzió felé hajlanak, míg a nyelvtanárok a statikus dimenzió felé közelítenek. A nyelvtanárok a fordítást nyelvi átváltások sorozatának tekintik, míg a fordítók kommunikatív és funkcionális folyamatként tekintenek rá. A fordítói kompetencia elsajátításának tekinteté-

ben a kutatócsoport eredményei azt mutatják, hogy a hallgatók fordításról alkotott elképzelései a képzés során egyre dinamikusabbá válnak, az első és a második év között pedig a statikustól a dinamikus paradigma felé határozott elmozdulás figyelhető meg (PACTE 2014: 103–4).

A fordításról szóló implicit vélekedéseket kezdő fordítóknál Corbella és de León (2014) is vizsgálta. A fordítóképzős hallgatók által a fordítás folyamatának leírására használt metaforák elemzésével arra az eredményre jutottak, hogy a hallgatók kezdeti implicit vélekedései a tapasztalatok és a képzés hatására átalakulnak: a kezdeti implicit elképzelések főként a nyelvi elemek átváltására koncentrálnak, és fokozatos elmozdulást mutatnak a fordítási folyamat komplexitása felé.

3. A magyar nyelvű kérdőív adaptálása és a kutatáshoz használt végső változat kialakítása

A kutatási céljainkra az általunk tanulmányozott fordítóikompetencia-modellek közül a PACTE csoport által kidolgozott változat bizonyult a legalkalmasabbnak, mivel a katalán kutatók modellje igyekszik magyarázatot adni a konkrét fordítási teljesítményre, szemben a tágabb modellekkel, amelyek inkább a munkaerőpiaci eredményességet tartják szem előtt. A jelen fejezetben bemutatjuk, hogy pilot-kutatás keretében hogyan teszteltük, majd kutatási céljainkra miként adaptáltuk a PACTE-kérdőívet (2014) annak érdekében, hogy a fordításra vonatkozó nézetek mérésére megbízható, érvényes kérdőívet tarthassunk a kezünkben.

3.1. A kérdőív kipróbálásának első és második fázisa

2020 májusában a PACTE-csoport által összeállított kérdőívet angolról magyarra fordítottuk, Google-kérdőív formájában az interneten megosztottuk, majd második éves fordító és tolmács mesterszakos (10 fő) és tanárszakos hallgatókkal (10 fő) pilot-kutatás keretében kipróbáltuk. A válaszokat 5 pontos Likert-skálán helyeztük el, ezzel a válaszadóknak lehetőséget biztosítottunk arra is, hogy semleges álláspontra helyezkedjenek. A kitöltés anonim módon zajlott, a kitöltők álnevet használtak, és arra is lehetőséget biztosítottunk, hogy megjegyzéseket fűzzenek az állításokhoz. 2020 szeptemberében elsőéves fordító és tolmács mesterszakos hallgatókkal (21), valamint nyelv- és tanárszakos hallgatókkal (5) a kérdőív minimálisan módosított változatát újra teszteltük.

3.1.1. Az eredmények kvantitatív értékelése

3.1.2. Megbízhatóság és érvényesség

A második körben az eredmények alacsony megbízhatóságot jeleztek, illetve a számokból arra lehetett következtetni, hogy a kérdőív nem mutat szignifikáns kü-

lönbséget egyik alcsoport között sem, a differenciálóerő hiányát pedig a későbbi kutatásra nézve problematikusnak ítéltük meg.

2020 tavasz (20 fő): cronbach alpha = 0,59

2020 ősz (26 fő): cronbach alpha = 0,45

A statisztikai elemzés arra utalt, hogy bizonyos itemek kihagyásával a megbízhatóság kis mértékben növelhető lenne. Ugyanakkor a faktoranalízis feltételeinek ellenőrzésekor a KMO mutató azt jelezte, hogy az eredmények nem alkalmasak faktoranalízisre. Ezen eredmények alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a kérdőív további átalakítására van szükség.

3.1.3. Az eredmények kvalitatív értékelése

Az első két fázisban változatlan formában használtuk fel a PACTE-csoport által összeállított kérdőívet. Az eredmények kiértékelésének során olyan problémákba ütköztünk, melyek alapján szükségesnek tűnt a kérdőív átdolgozása. Egyrészt aránytalanul nagy mennyiségben fordultak elő irodalmi fordításra vonatkozó állítások a szakfordításhoz képest, valamint az állítások egy része többféleképpen értelmezhetőnek tűnt, amit a reliabilitást veszélyeztő tényezőként értékeltünk. Másrészt a fordítói segédeszközökre vonatkozó állítások meglehetősen szegényesnek bizonyultak, kizárólag szótárhasználathoz kapcsolódó kijelentések fordultak elő. Nem hagyhattuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a PACTE-kérdőív megszületése óta a fordítói piac radikális átalakuláson ment keresztül, a fordítók egyre nagyobb arányban kapnak utószerkesztési feladatokat, így feltétlenül szükségünk volt utószerkesztésre vonatkozó állításokra is. Mivel a kitöltőknek kommentálási lehetőséget biztosítottunk, a megjegyzéseik sokat segítettek abban, hogy árnyaljuk a kvantitatív kutatás eredményeit. A megjegyzések alapján világossá vált, hogy egyes állítások többféle értelmezést tettek lehetővé, holott a megbízható eredmények érdekében az egyértelműség bizonyult volna célravezetőnek. A többértelműséggel kapcsolatos problémák szemléltetésére két példát teszünk közzé.

- *Elegendő két nyelv ismerete ahhoz, hogy valaki jó fordítónak váljon.*

A fenti példa esetében nem világos, hogy pontosan mire vonatkozik az állítás: kettőnél több nyelvvél is dolgozzon a fordító, vagy a nyelvtudáson kívül egyéb kompetenciaelemekre is szüksége van.

- *Ha a fordító olyan szóval találkozott, amelynek nem ismeri a jelentését, akkor kétnyelvű szótárban célszerű utánanéznie.*

Nem egyértelmű, hogy az állítás azt sugallja-e, hogy egynyelvű szótárra is szüksége van a fordítónak, vagy egyéb segédeszközöket (pl. terminológiai adatbázisok, párhuzamos korpuszok) is célszerű lenne igénybe vennie.

3.1.4. Az első és a második vizsgálat tanulságai

Az eredeti PACTE-kérdőív magyarra fordított változatának (első fázis), majd a minimálisan módosított mérőeszköz kipróbálása (második fázis) után arra a következtetésre jutottunk, hogy a differenciálóerő biztosítása érdekében a teljes kérdőív jelentős átdolgozásra szorul. Az eredeti változattal kapcsolatban a kvantitatív elemzés validitási és reliabilitási problémákat mutatott, az állítások között nagy arányban fordultak elő többféleképpen értelmezhető, túlságosan leegyszerűsítő, az elvárt válaszokat első olvasásra is sugalló kijelentések.

A differenciálóerőt mutató kérdések alapján megállapítottuk, hogy már az elsőéves hallgatónál is megfigyelhető a célnyelv és a célkultúra felé orientálódás, a másodéves hallgatókat pedig a fordítás automatizálódása és a terminológiára való fókuszáltság különbözteti meg az elsőévesektől és a nyelv/tanárszakosoktól. Az is megállapítható, hogy a fordításra vonatkozó deklaratív tudás egy része (például, hogy két nyelv ismerete önmagában nem elég ahhoz, hogy valaki jó fordítóra váljon) a nem fordító nyelvszakosok számára is egyértelmű.

3.2. A kérdőív végső változatának kialakítása

Az első és a második fázis tanulságai alapján radikális változtatásokat hajtottunk végre a kérdőíven, és megváltoztattuk a kérdőív címét is. Ezt az indokolta, hogy már a PACTE-kérdőív kérdései sem a pszichológia által klasszikusan deklaratív tudásnak tekintett elemeket vizsgálták, még ha így is nevezték a kérdőívet. Ennek legárulkodóbb jele, hogy nem tesztet, hanem kérdőívet használtak, amelyen Likert-skálán kellett jelölni a válaszokat. A Likert-skála nem alkalmas tudás mérésére, hiszen a kitöltő egyéni viszonyulására helyezi a hangsúlyt (pl. egyetért – nem ért egyet), nem pedig arra, hogy a válaszadó tud-e valamit vagy sem. Ennek fényében javasoljuk a meggyőződés, nézetek vagy vélekedések (angolul beliefs) használatát a vizsgált konstruktum esetén, hiszen a meggyőződés fogalma foglalja magában a személyes és szubjektív elemet (Barcelos 2003), amely megjelenik a PACTE kérdőív és saját kérdőívünk esetén is. A nézetek és meggyőzések kutatása igen népszerű az alkalmazott nyelvészetben, különösen a nyelvtanulásban és a nyelvtanításban, mert a folyamatban résztvevők (tanítás esetén a nyelvtanulók és a nyelvtanárok) meggyőződései befolyásolhatják viselkedésüket. Ugyanez igaz lehet a fordításra is. A PACTE-kérdőív elemzése után célszerűnek láttuk a „fordításra vonatkozó tudás” kategória ilyen módon való árnyalását, és a deklaratív tudás mellé bevezetni a nézetek és meggyőzések kategóriáját, amely a tudásnál valamivel „puhább” tényezőnek tekinthető. A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy a tudás és a nézetek/meggyőzések elkülönítése meglehetősen vitatott és ellentmondásos elméleti kérdés (Barcelos 2003), ugyanakkor épp az említett nyelvtanulói vélekedések empirikus vizsgálatának sikerei igazolják a szétválasztás gyakorlati hasznosságát.

A kérdőív második átdolgozásának eredményeképpen 27 tételből felépülő mérőeszköz született. A kérdőívbe foglalt állítások a fordításra vonatkozó meggyőződések 5 részterületét fedik le: a fordítás fogalma és a fordítói kompetencia, a fordítási problémák felismerése és megoldása, a fordítási eljárások és módszerek, a célnyelvi olvasó/ügyfél szempontja, valamint a gépi fordítás utószerkesztése. A kérdőív kidolgozásával nemcsak az volt a célunk, hogy a saját kutatási céljainkhoz adaptáljuk a PACTE-kérdőívet, hanem tágabb megközelítésben olyan mérőeszközt kíséreltünk meg létrehozni, amely akár önállóan is megállja a helyét, vagy egyéb kutatásokra is eredményesen alkalmazható.

A mérőeszközt Google-kérdőív formájában 2021 májusa és augusztusa között a Facebookon fordítói csoportokban megosztottuk, így összesen 229-en töltötték ki a kérdőívet, köztük professzionális fordítók (105), fordítóképzős hallgatók (39), nyelvszakos hallgatók (55), valamint fordítással hivatásos szinten nem foglalkozó laikusok (30) is.

3.3. A kérdőív pszichometriai mutatói

A 27 ítemes kérdőíven elvégzett faktoranalízis KMO-mutatója 0,66 volt, amely elfogadható. A faktoranalízis azonban 10 faktorba csoportosította a 27 ítemet (megmagyarázott variancia 60%), ami már önmagában nem gazdaságos megoldás. Emellett a faktorok értelmezése a hozzájuk rendelt kérdések alapján gyakorlatilag lehetetlen volt, ezért úgy döntöttünk, hogy a kérdőívet egy egységként kezeljük, nem bontjuk további faktorokra. Ugyanakkor elgondolkodtató, és további kutatás tárgya lehet, hogy az empirikus mérés eredményei nem tükrözik a szakértők által kialakított kategóriákat. Ez utalhat arra, hogy a valóságban a fordító elméjében teljesen másképp rendeződnek a fordításra vonatkozó nézetek, mint ahogy azt a kutatók csoportosítják.

A teljes kérdőív reliabilitása (cronbach alpha = 0,59) alacsonynak bizonyult, ugyanakkor a statisztikai számítások alapján néhány kérdés kihagyásával a megbízhatóságot növelni tudtuk. Így 9 kérdés kihagyásával kialakult a végleges 18 ítemes kérdőív (lásd függelék) amelynek cronbach α mutatója 0,71, tehát a megfelelő tartományba tartozik. Minden további elemzést a 18 ítemes, rövid kérdőív eredményei alapján végeztünk el.

4. A fordításra vonatkozó nézetek kérdőív segítségével végzett vizsgálatok eredményei és értelmezésük

4.1. A különböző tapasztalattal rendelkező fordítók és laikusok közötti különbségek

A vizsgálat megkezdésekor azt feltételeztük, hogy a kutatásban részt vevő négy csoport (ld. 4.2. alfejezet) között a megbízható és érvényes kérdőív különbségeket mutat. A csoportok közötti különbségeket kétmintás t-próbával ellenőriztük. Az elemzésbe a kérdőíven elért összpontszámot vontuk be. (A kétmintás t-próba szignifikáns eredményei az 1. táblázatban láthatók.) A táblázat megmutatja, hogy szignifikáns különbségeket találtunk a professzionális fordítók és a laikusok, valamint a professzionális fordítók és a nyelvtanulók/nyelvtanárok között. Ugyanígy szignifikánsnak bizonyultak a különbségek a fordítóképzős hallgatók és a laikusok, illetve a fordítóképzős hallgatók és a nyelvtanulók/nyelvtanárok között. Nem találtunk azonban szignifikáns különbségeket a professzionális fordítók és a fordítóképzésben részt vevő hallgatók, valamint a nyelvtanulók/nyelvtanárok és laikusok között.

1. táblázat: Szignifikáns különbségek a kutatásban részt vevő alcsoportok között (kétmintás t-próbák eredményei)

Csoport 1	Átlag 1 (szórás)	Csoport 2	Átlag 2 (szórás)	F-érték	t-érték	szignifikancia-szint
fordító	59,59 (6,75)	nyelvszakos hallgató	54,62 (6,82)	0,02	3,50	p<0,01
		Egyéb végzettség	56,1 (7,53)	0,16	2,03	p<0,05
Fordító-képzős hallgató	60,57 (6,99)	nyelvszakos hallgató	54,62 (6,82)	0,14	5,16	p<0,01
		Egyéb végzettség	56,1 (7,53)	0,03	3,04	p<0,01

Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a fordításról való gondolkodás terén két nagy csoport különíthető el: egyrészt a fordítók és leendő fordítók csoportja, másrészt a laikusok csoportja, mely utóbbiba érdekes módon a (leendő) nyelvtanárok és egyéb nyelvi szakemberek is beletartoznak (lásd 1. ábra). Ezek az eredmények összhangban vannak a PACTE-csoport 2014-ben publikált eredményeivel. Egyrészt nem különösebben meglepő, hogy a professzionális és a leendő fordítók, illetve a nyelvi és egyéb szakemberberek között választóvonal húzódik, hiszen maga a kérdőív a fordító szakmához kapcsolódó vélekedéseket mér, ezért joggal

feltételezhetjük, hogy különbséget tesz szakmabeliek és nem szakmabeliek között. Bizonyos értelemben a mérőeszköz használhatóságát is mutatja ez az eredmény. Az azonban már kissé meglepő, hogy a professzionális fordítók és a fordítóképzésben lévő hallgatók között nem találtunk különbségeket, és még meglepőbb, hogy a nyelvtanárok és haladó nyelvtanulók (nyelvszakos egyetemisták) sem különültek el a nem nyelvi jellegű szakmák képviselőitől.

1. ábra. *A vizsgálatban részt vevő csoportok elkülönülése a fordításról való gondolkodás alapján*

<p>Magasabb átlag: fordítók, fordítóképzős hallgatók</p>
<p>Alacsonyabb átlag: nyelvszakos és egyéb végzettség</p>

A professzionális fordítók és a hallgatók eredményeinek hasonlóságát többféleképp magyarázhatjuk. A fordítással kapcsolatos meggyőződések feltehetőleg elsődlegesen a képzés során alakulnak ki, bár később a munkatapasztalatok hatására átalakulhatnak. Eredményeink alapján azonban úgy tűnik, hogy a képzés során szerzett vélekedések meglehetősen stabilak, és nem sokat változnak a későbbiekben. Ezt a hipotézist azonban longitudinális vizsgálatokkal kellene megerősíteni.

Alternatív magyarázatként felmerül annak a lehetősége is, hogy a fordítói szakmát eleve olyan hallgatók választják, akik spontán érettebb fordítás-felfogással rendelkeznek, mint azok, a nyelvet akár kiválóan beszélő társaik, akiket nem vonz ez a szakma. Ebben az esetben nem a képzés, hanem a spontán kiválasztódás tükröződik az eredményekben. Ezt a feltételezést a képzésbe belépő és az onnan kilépő hallgatók eredményeinek összehasonlításával tudnánk igazolni vagy cáfolni. Kutatásunk longitudinális adatainak elemzése során erre lesz lehetőségünk 2023 nyaratól.

Még inkább zavarbaejtő talán a nyelvtanárok és nyelvszakosok, valamint a nem nyelvi jellegű szakmák képviselőinek hasonlósága. Előzetes feltételezéseink alapján úgy gondoltuk, hogy a nyelvtanárok/nyelvszakosok köztes pozíciót foglalnak majd el a fordítóképzősök és a laikusok között, hisz bár fordítási tapasztalatuk nincs, de a képzésük részeként, valamint munkájuk során bizonyosan sokat kellett reflektálniuk a nyelv mibenlétére, ebből eredően bizonyos törvényszerűségekre maguktól rá kellett jönniük. A jelen vizsgálat eredményei azonban cáfolják ezt a feltételezést, hisz a nyelvtanárok/nyelvszakosok a fordításról való gondolkodás terén sokkal jobban hasonlítanak a laikusokra, mint a fordítókra. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordítói szakmához kapcsolódó professzionális né-

zetrendszer még csak minimális kialakulásához sem elég pusztán az idegen nyelvek használatával tapasztalatot szerezni, mindenképp fordítási tapasztalatra, az arra való reflexióra, és feltételezhetően a képzés során explicit módon tanított fogalmi keretekre van szükség.

De miért jó az, ha valaki professzionális módon gondolkodik a fordításról? Van-e ennek gyakorlati haszna? A vizsgálat következő részében erre kerestük a választ.

4.3.2 A fordításról való gondolkodás összefüggése a teljesítménnyel

Mivel a 2021-es és a 2022-es adatgyűjtésünk során a hallgatók már az általunk kialakított kérdőívet töltötték ki, lehetőségünk nyílt megvizsgálni, hogy a fordításra vonatkozó meggyőződések milyen összefüggést mutatnak a teljesítménnyel. Az elemzésbe bevont rész minta 18 humán fordítóból és 20 utószerkesztőből állt, akik egy felhasználási szerződés 349 szavas részletét fordították angolról magyarra. A célnyelvi szövegeket három értékelő értékelt egy MQM-alapú hibakategória-rendszer alapján, amely a következő szempontokat tartalmazta: pontosság, gördülékenység, stílus, terminológia. Emellett természetesen az összes hibaszámot is kiszámoltuk, és változóként bevontuk az elemzésbe. Az elemzés során összefüggésvizsgálatokat végeztünk a fordításra vonatkozó nézetek kérdőív pontszámai és a célnyelvi szöveg minőségi mutatói között. A korreláció-elemzések azt mutatták, hogy a fordításra vonatkozó meggyőződések a humán fordítók esetében erős-közepes szignifikáns összefüggést mutatnak a teljes hibaszámmal, valamint a stílus-hibákkal és a terminológiai hibákkal. A korrelációk iránya negatív, tehát minél magasabb a kérdőíven elért pontszám, annál alacsonyabb a hibaszám (lásd 2. táblázat). Utószerkesztés esetén csak a terminológia hibaszámok mutattak közepesen erős negatív összefüggést a teljesítménnyel, és ez az összefüggés is a szignifikancia-határon mozog (2. táblázat).

2. táblázat: Szignifikáns összefüggések a fordításról való gondolkodás és a fordítási teljesítmény különböző mutatói között (Pearson r)

		Stílus hibaszám	Terminológia hibaszám (szig)	Összes hiba száma
fordításról való gondolkodás	humán fordítás (n = 17)	-0,61 (p<0,01)	- 0,62 (p<0,01)	- 0,54 (p<0,05)
	utószerkesztés (n = 20)	–	-0,44 (p = 0,53)	–

Meg kell jegyeznünk, hogy a fordításra vonatkozó nézetek kérdőív eredményei nem mutattak szignifikáns összefüggést sem a forrásnyelvi kompetencia mutatóival (olvasás és nyelvtan), sem a jogi háttérismeretek teszt eredményeivel. Ezzel

igazolódott, hogy a fordításról való gondolkodás önálló, pszichés konstruktum, amely nem függ össze azzal, hogy a fordító mennyire jól beszél egy idegen nyelvet. Ez az eredmény összhangban van azzal a fentebbi megállapításunkkal, miszerint a haladó nyelvtanulók/nyelvtanárok nézeteiket tekintve szignifikánsan különböznek a fordítóktól.

A korrelációk elemzése során a következő megállapításokat tettük: a fordításról való gondolkodás jelentős mértékben összefügg a fordítási teljesítménnyel (összhibaszám), különösen a humán fordítók esetében. A teljesítményt befolyásoló tényezők nagy száma miatt a 0,5-0,6 körüli korrelációs együtthatók kifejezetten magasnak számítanak, valójában még magasabbak, mint a forrásnyelvi olvasás és a fordítási teljesítmény között kimutatott összefüggés (Lesznyák, Bakti és Sermann 2022). A terminológiai és a stílushibákkal való szignifikáns korreláció arra utal, hogy a professzionális gondolkodás elsősorban ezen a két területen növeli meg a teljesítményt. Ez logikusnak is látszik, hisz a fordítás pontosságának jelentőségével általában a laikusok is tisztában vannak.

A szignifikáns korrelációk hiánya a teljesítmény és fordítással kapcsolatos meggyőződések között az utószerkesztés esetén bár negatív eredmény, igen nagy fontossággal bír. Arra utal, hogy a hagyományos humán fordítással kapcsolatos meggyőződések nem feltétlenül segítik az utószerkesztőt munkája során. Feltételezhetőleg az utószerkesztéshez kapcsolódóan ugyanúgy ki kell alakítani egy professzionális nézetrendszert, mint a fordításhoz kapcsolódóan. A kettő között lehetnek átfedések, a jelen kutatás viszont azt mutatja, hogy a két nézetrendszer nem azonos. Mérészközünk a PACTE-csoport hagyományos fordításmegközelítésén alapult, ezért nagyobb súllyal szerepelnek benne a humán fordításra vonatkozó kérdések, mint az utószerkesztésre vonatkozóak. Ez magyarázhatja eredményeinket, valamint azt sugallja, hogy fontos lenne egy, az utószerkesztéssel kapcsolatos vélekedések kérdőívet vagy kérdőív-alfaktort kidolgozni.

Az összefüggések hiánya alól az egyetlen kivételt a terminológia jelenti. Ezt értelmezhetjük úgy, hogy csak a terminológiával kapcsolatos ismeretek transzferálódnak valamilyen mértékben a fordítási helyzetből az utószerkesztési helyzetbe, és segítik az utószerkesztőt a jobb teljesítmény elérésben. Ez már nem igaz a stílussal kapcsolatos meggyőződésekre, amelyekről láttuk, milyen fontosak a humán fordítók esetében. Ez ismét alátámasztja a sajátos, utószerkesztéssel kapcsolatos vélekedések kidolgozásának fontosságát.

Nagyon fontos kutatási eredménynek tartjuk, hogy empirikus módon tudtuk igazolni a fordítással kapcsolatos vélekedések szerepét a fordító teljesítményben. Bár a kutatók számára nem kérdés, hogy a fordítói (és egyébként bármilyen) teljesítményt jelentős mértékben befolyásolja az, hogyan gondolkodunk róla, ezeknek a jelentőségét azonban nemcsak a hallgatók, de gyakran még maguk a gyakorló fordítók is alábecsülik (ld. Lesznyák és Bakti 2020-ban készült tanulmányát). Eredményeink alátámasztják a fordításról való gondolkodás és annak fejlesztésének fontosságát, amelyet Pusztai-Varga Ildikó is hangsúlyozott egy 2010-ben megjelent tanulmányában.

5. Összegzés

Kutatásunk megkezdésekor nem várt problémába ütköztünk, amikor a fordításról való gondolkodást próbáltuk mérni. A PACTE-csoport által készített kérdőív saját bevallásuk szerint is hiányosságokkal küszködött, és ezek visszaköszöttek a magyar változat kipróbálása során is. Ezért új kérdőívet alakítottunk ki, amelynek megbízhatósága megfelelő, ugyanakkor a kérdések nem rendeződnek kevés számú, könnyen értelmezhető faktorba. Mindez utalhat a vizsgált tényező komplexitására is. Az új kérdőív alkalmazása több szempontból is sikeresnek bizonyult: elkülönítette egymástól a fordítók és a laikusok csoportját, mely utóbbiba a nyelvtanárok és a haladó nyelvtanulók is beletartoznak. Még fontosabb talán az a kutatási eredmény, amely szignifikáns összefüggést mutat a fordításról való gondolkodás és a fordítás minősége között hagyományos, humán fordítás esetén. A fordításról való gondolkodás elsősorban a stílushibák és a terminológiai hibák kiküszöbölésében játszik szerepet, és ezáltal javítja az összteljesítményt. A fordítási teljesítmény és a fordításról való gondolkodás közötti korreláció hiánya utószerkesztési helyzetben arra utal, hogy az a szemlélet, amely hasznos a hagyományos fordítás során, nem segíti az utószerkesztő munkáját. Ez alól kivételt talán a terminológia jelent. Ebből viszont az következik, hogy az utószerkesztők képzésének magában kell foglalnia az utószerkesztésről való gondolkodás és nézetek fejlesztését.

Kutatásmódszertani szempontból a kérdőív jól vizsgázott, megfelelően alkalmazható a fordítók gondolkodásának vizsgálatára. Ugyanakkor a kérdőív megbízhatóságát és érvényességét is növelni lehetne további, megfelelő itemek hozzáadásával. Különösen fontos feladat lenne, az utószerkesztői eredményesség háttérben álló nézetek szisztematikus feltérképezése és ezek felhasználása a kérdőívben.

Irodalom

- Barcelos, A.M.F., 2003. Researching beliefs about SLA: A critical review. In: Kalaja P., Barcelos, A.M. F. (eds) *Beliefs about SLA: New research approaches*, New York: Springer. 7–33.
- Corbella, M. P., de León, C. M. 2014. The role of explicit theories in the non-expert translation process. In: Munoz Martin, R. (ed.) *MonTI. Monografías De Traducción E Interpretación*. 273–302. <https://doi.org/10.6035/MonTI.2014.ne1.9>
- Eszenyi R. 2015. Hány lábon álljon a fordító? A modern fordító profilja. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 11–20.
- Fischer M. 2017. Kompetenciafejlesztés a szakfordítóképzésben – örök dilemmák, régi-új módszerek és a terminológiai kompetencia. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez – A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Plusz Kft. 17–50.
- Göpferich, S., Bayer-Hohenwarter, G., Prassl, F., Stadlober, J. 2011. Exploring Translation Competence Acquisition: Criteria of Analysis Put to the Test. In: O'Brien, S. (ed.) *Cognitive Explorations of Translation*. London: Bloomsbury. 57–85.

- Kóbor M. 2017. A kompetenciafejlesztés fókuszai a „találatok korában”. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez - A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Plusz Kft. 1–16.
- Krajcsó, Z. 2018. Translator’s Competence Profiles versus Market Demand. *Babel* Vol. 63. No. 4. 692–709. <https://doi.org/10.1075/babel.00059.kra>
- Lesznyák, M. 2007. *Conceptualizing Translation Competence. Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 2. 167–194. <https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.2.2>
- Lesznyák M. 2008. A fordítói kompetencia fogalma. In: Sárdi Cs. (szerk.) *Kommunikáció az információs technológia korszakában. A XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadások kötete (Siófok, 2007. április 19-21.)* (A MANE kongresszusok előadásai Vol.4) MANYE–Kodolányi János Főiskola. 118–124.
- Lesznyák M., Bakti M. 2020. Attitűdvizsgálatok a fordítói kompetenciáról: hallgatók, oktatók és gyakorló tolmácsok nézőpontjai. In: Fóris Á., Bölskei A., M. Pintér T., Sztóák Sz., Tamás D. (szerk.) *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 180–185.
- Lesznyák M., Bakti M., Sermann E. 2022. The role of source language competence and subject knowledge in legal translation. Paper presented at the *Translation and Interpreting Forum, Olomouc (TIFO 2022) Conference*, Olomouc, Czech Republic. (2022, November 11–12).
- PACTE 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. Amsterdam: John Benjamins. 43–66.
- PACTE. 2008. First results of a translation competence experiment: ‘Knowledge of translation’ and ‘Efficacy of the translation process’. In: Kearns, J. (ed.) *Translator and interpreter training. Issues, methods and debates*. London: Bloomsbury. 104–126.
- PACTE 2011. Results of the Validation of the PACTE Translation Competence Model: Translation Problems and Translation Competence. In: Alvstad, C., Hild, A., Tiselius, E. (eds.) *Methods and Strategies of Process Research: Integrative Approaches in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 317–343.
- PACTE. 2014. First Results of PACTE Group’s Experimental Research on Translation Competence Acquisition: The Acquisition of Declarative Knowledge of Translation. *MonTI Special Issue – Minding Translation*. 85–115.
- Pusztai-Varga I. 2010. Felszabadító fordításelmélet. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiból. 2009-2010*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 75–85.
- Szabó Cs. 2018. Szakfordítói kompetenciaprofil, képzőintézményi SWOT-elemzés és szakfordítói mintatanterv: a BME INYK eTransFair projektjének első eredményei. In: Bocz Zs. (szerk.) *Porta Lingua – Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvtanításban és kutatásban*. Budapest: SZOKOE. 61–75.

FÜGGELÉK

Kérdőív a fordításra vonatkozó nézetekről

(A *-gal jelöltek fordított kódolású itemek)

1. Az ügyfél határozza meg, hogyan fordítsa le a szöveget a fordító.
- *2. Ugyanazon szöveg fordítása során a fordítói végzettséggel nem rendelkezők sokkal több időt töltenek fordítási problémák megoldásával, mint a fordítók.
- *3. A gépi fordítás utószerkesztése kevesebb fordítói szaktudást igényel, mint a fordítás.
- *4. Két nyelv tökéletes ismerete elegendő ahhoz, hogy valaki jó fordítót válasszon.
- *5. Minél gyakorlottabb egy fordító, annál kevesebb keresést végez a fordítási problémák megoldása során.
- *6. Fordítás közben a fordítót nem befolyásolhatja a célnyelvi olvasó.
- *7. A fordítás több terminológiai munkával (terminuskeresés, fogalmak tisztázása) jár, mint az utószerkesztés.
- *8. Minden fordítás célja olyan célnyelvi szöveg létrehozása, amely az eredetihez a lehető legközelebb áll.
- *9. A fordítási problémákat könnyű felismerni.
- *10. A fordító a fordítási problémák túlnyomó részét szótár segítségével meg tudja oldani.
- *11. Jogi szakszövegek fordítása esetén mindig azokat a terminusokat kell használni a fordításban, amelyek a célnyelv jogrendszerébe illeszkednek.
- *12. Aki fordítani tud, az a gépi fordítás utószerkesztését is meg tudja oldani.
- *13. Jogi szakfordítás során mindig törekedni kell arra, hogy a célnyelvi olvasó ne ismerje fel, hogy fordított szöveget olvas.
- *14. A jó feliratfordításban minden benne van, ami szóban elhangzik a filmben/képernyőn.
- *15. A szakszövegek fordításakor megkönnyíti a fordító dolgát, hogy minden szakkifejezésnek megvan a megfelelője a másik nyelven.
- *16. Egységnyi szöveg utószerkesztése gyorsabban megoldható, mint a fordítása.
- *17. A fordítást nem lehet tanulni, mert fordítónak születni kell.
- *18. Egységnyi szöveg utószerkesztése kevésbé fárasztó, mint a fordítása.